

บทสังเคราะห์

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ๒๕๔๖ - ๒๕๔๙

ภูมิหลัง

โครงการสิทธิชุมชนศึกษานี้ มุ่งให้ทำหน้าที่งานวิจัยเชิงการพัฒนาเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้จากชุดงานวิจัยเชิงวิชาการ รวมทั้งประสบการณ์สังเกตศึกษาถึงชีวิตความเป็นไปของชุมชนท้องถิ่นก่อนหน้านั้น ทั้งหมดประกอบกันเป็นความพยายามเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Social learning) นั่นก็คือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง โดยตนเอง และเพื่อตนเอง สำหรับชุมชนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเป็นที่คาดหวังว่า จะบังเกิดผลเป็นช่องทางและแนวทางสานต่อกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่ว่่านี้ ให้ซึมซาบเข้าอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนนั้น ๆ เอง ควบคู่กันไปกับ **ภูมิปัญญาและศักยภาพการพึ่งตนเองและพัฒนาตนเอง** ซึ่งฝังรากสืบทอดกันมาช้านาน หากแต่ว่าขาดการเรียนรู้จัดตั้งอย่างเป็นระบบเพียงพอในอันที่จะสามารถเผชิญและจัดการกับสภาวะการณ์เปลี่ยนแปลงของโลกเศรษฐกิจการเมืองจากภายนอก ซึ่งส่งผลกระทบต่อชนทำลายต่อวิถีชีวิต และคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และซึ่งนับวันจะขยายวงกว้างและทวีความรุนแรงขึ้นโดยลำดับ

เรื่องของสิทธิชุมชนนับว่า เป็นมิติใหม่ในองค์ความรู้ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ถ้าเปรียบเทียบกับงานวิจัยสิทธิมนุษยชน ๒ ช่วง คือ ช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๒๐ กับช่วงทศวรรษ ๒๕๔๐ ซึ่งทิ้งห่างกันราว ๒๐ ปี ก็ให้เห็นถึงความแตกต่างกันในประเด็นสาระสำคัญ กล่าวคือ ช่วงแรก จะมุ่งไปทางด้านของสิทธิพลเมืองและสิทธิการเมืองเป็นสำคัญ ส่วนช่วงหลังมุ่งไปทางด้านสิทธิเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเป็นหลักใหญ่ แต่ละช่วงต่างสะท้อนบริบทสถานการณ์เศรษฐกิจการเมืองในมิติแตกต่างกัน แม้ว่าจะเป็นการสืบเนื่องซึ่งกันและกัน ซึ่งเห็นสมควรตั้งเป็นข้อสังเกตไว้ในที่นี้ กล่าวคือ สำหรับช่วงแรก โจทย์วิจัยอยู่ที่การทำความเข้าใจถึงสภาวะปัญหาสิทธิมนุษยชนหลังเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางการเมือง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ - ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ ส่วนสำหรับช่วงต่อมา โจทย์วิจัยหลักอยู่ที่ **ผลกระทบทางเศรษฐกิจการเมืองจากกระแสโลกาภิวัตน์และลัทธิอุตสาหกรรมเศรษฐกิจตลาดเสรี** ควบคู่กับการขึ้นสู่อำนาจการเมืองของกลุ่มชนชั้นกลางนายทุนไทย แล้วการเปลี่ยนแปลงทั้งสองช่วงต่างก็มีสมมุติฐานที่ไปที่มาจากแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้ “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั่นเอง ซึ่ง “พัฒนา” มาถึงจุดที่เป็นสงครามช่วงชิงทรัพยากรท้องถิ่น อันเป็นการคุกคามทำลายต่อวิถีชีวิตและคุณภาพชีวิตของชุมชนรากหญ้าดังที่ปรากฏให้เห็นกันดาษดื่นอยู่ในทุกวันนี้

ที่ว่า เป็นมิติใหม่ในองค์ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนก็ด้วยเหตุผลว่า สิทธิด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งสิทธิชุมชนที่กำลังเป็นปัญหาวิกฤติโครมอยู่ทั่วโลกอยู่ในเวลานี้ ไม่เป็นที่ ยอมรับรู้ว่าเป็นสิทธิมนุษยชนในสายตาของวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งยกย่องกันว่าเป็นต้นตอที่มาของ ความคิด ความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชน ! กระแสโลกาภิวัตน์ รวมถึง “ประชาธิปไตย” จึงกลายเป็น ช่องทางของการบั่นทอนทำลายสิทธิมนุษยชนไปทั่วโลก ดังเป็นที่ทราบกัน

บนพื้นฐานของชีวิตความเป็นจริงเกี่ยวกับสภาพการณ์สิทธิมนุษยชน ทั้งในสังคมไทย และ สังคมนอกตะวันตกโดยรวมดังกล่าวนี โจทย์วิจัยภายใต้หัวข้อ “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์ สาทก” ซึ่งริเริ่มมาจากสำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็นเบื้องต้น จึงมีการเปิดประเด็นเน้นไป ในเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นชนบท ทั้งในส่วนของชุมชนเกษตรโดยทั่วไปและชุมชนชาติพันธุ์ ต่าง ๆ หลากหลาย ตลอดไปถึงสมมุติฐานที่มาที่ไปของปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน ทั้งจาก ภายในและภายนอกประเทศภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ชุดโครงการวิจัยเชิงวิชาการและเชิง ประจักษ์นี้เอง ประกอบเป็นข้อมูลและองค์ความรู้สำหรับการดำเนินงานวิจัยเชิงการพัฒนาภายใต้ โครงการสิทธิชุมชนศึกษา

ฐานคิด

ผลการศึกษาวิจัย ชี้ให้เห็นว่า สิทธิชุมชนท้องถิ่นกำลังเป็นประเด็นปัญหาหลักของวิกฤติ สิทธิมนุษยชนแห่งยุคร่วมสมัย ในประการสำคัญ เป็นปัญหาวิกฤติที่ส่งผลกระทบต่อทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมอย่างกว้างใหญ่ไพศาล ต่างจากกรณีของสิทธิปัจเจกเสรีนิยม ซึ่งถือเป็น คุณค่าสูงสุดในวัฒนธรรมตะวันตก ในแง่หนึ่งที่สำคัญ สิทธิชุมชนท้องถิ่นยังอาจมีบทบาทเป็นพลัง ถ่วงดุลกระแสโลกาภิวัตน์เศรษฐกิจตลาดเสรีต่อไปในระยะยาว ให้ได้พัฒนาเข้าสู่แนวทางที่ สร้างสรรค์และเป็นธรรมขึ้น ความพยายามทำความเข้าใจกับความหมายและขอบข่ายของสิทธิ ชุมชนในบริบทของโลกาภิวัตน์ ช่วยให้ได้หลักคิด และแนวทางประกอบการดำเนินงานโครงการ สิทธิชุมชนศึกษา ซึ่งเห็นควรนำมาอ้างอิงในที่นี้

ประการแรก มิติความเป็น “ฐาน” ทรัพยากรป่าเขตร้อน ซึ่งเป็นเครื่องบ่งบอกถึงคุณค่า ความสำคัญของชุมชนท้องถิ่นต่อการปกป้องรักษาบูรณภาพและความยั่งยืนของแหล่งทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพของโลก แต่ในขณะเดียวกัน ก็สะท้อนถึงข้อจำกัดในโลกทัศน์และขีด ความสามารถของแต่ละชุมชนโดยลำพังต่างคนต่างอยู่ ไม่อาจควบคุมดูแลพื้นที่ตั้งของแหล่ง ทรัพยากรได้อย่างทั่วถึง ไม่ว่าจะเป็นผืนป่า เขา ลำน้ำ หรือชายฝั่งทะเล ซึ่งโดยธรรมชาติมีความ เชื่อมโยงสัมพันธ์เป็นฐานทรัพยากรอันหนึ่งอันเดียวกัน

ประการที่สอง เป็นประเด็นเรื่อง “ความรู้” ของมนุษย์เราเองที่จำเป็นต้องแยกแยะกันให้ชัดเจนในแง่มุมมองของ “เกณฑ์คุณค่า” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง สิ่งที่เรียกกันว่า “ความรู้” นั้น ไม่ได้ได้อยู่ในสัญญาภาพทางวัฒนธรรม และไม่ได้มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวเองโดยลำพัง โดยทั่วไป เราต่างมีความเคยชินอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “ศาสตร์” สมัยใหม่ โดยไม่ต้องตั้งคำถามใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นในด้านศาสตร์ทางธรรมชาติ หรือศาสตร์ทางสังคม มาในกรณีของสิทธิชุมชนท้องถิ่น เราเรียกความรู้จัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติอย่างอนุรักษ์และยั่งยืนว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือความรู้แบบประเพณี ซึ่งก็คงไม่ผิดอะไร แต่ครั้งเมื่อนำมาใช้ปฏิบัติกันในบริบทของโครงสร้างสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจการเมืองยุคโลกาภิวัตน์ เรามักจะเหมารวมเอาว่า ความรู้สองประเภทที่วานี้แตกต่างกันคนละโลก ดุจน้ำกับน้ำมันไม่อาจเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ซึ่งก็มีส่วนถูกอยู่ในโลกของ “สถานะเดิม” ร่วมสมัย จะอย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง อย่างน้อยสำหรับ “โครงการสิทธิชุมชนศึกษา” นี้ ความแตกต่างไม่ใช่อยู่ที่เรื่องของเนื้อหาสาระ หากแต่อยู่ที่ตรงที่เรื่องของ “วัฒนธรรมการเรียนรู้” ดังที่มีนักวิชาการชาวตะวันตกเอง ยืนยันชัดเจนว่า องค์ความรู้ของโลกตะวันตก โดยรากฐานอยู่ในวัฒนธรรมอำนาจนิยมของการแสวงอำนาจเหนือทั้งคนและธรรมชาติ ประเด็นสำหรับ “โครงการสิทธิชุมชนศึกษา” อยู่ที่**การเสริมสร้างองค์ความรู้เพื่ออิสรภาพและความสอดคล้องกับวิถีของธรรมชาติ** ทั้งนี้ โดยถือเอา “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” หรือ “ความรู้แบบประเพณี” เป็นฐานทางวัฒนธรรมสำหรับพัฒนาการเรียนรู้ และองค์ความรู้ของโลกยุค “หลังสมัยใหม่”

ประการที่สาม ว่าด้วย “กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม” จริงอยู่ “ความรู้” โดยเฉพาะศาสตร์สมัยใหม่ เป็นผลของการคิดค้นจากความเชี่ยวชาญและนักชำนาญการ แต่เมื่อองค์ความรู้ที่วานี้เป็นผลผลิตของวัฒนธรรมแสวงอำนาจนิยม ความรู้ก็จะทำบทบาทหน้าที่ที่เป็นเพียงเครื่องมือ หรือกลไกของการแสวงอำนาจเหนือทั้งเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติ ดังเช่นที่เราได้เห็นเป็นที่ประจักษ์จากปรากฏการณ์ปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์และปฏิวัติอุตสาหกรรมในประวัติศาสตร์ตะวันตก และนี่ก็คือที่มาที่ไปของลัทธิอุดมการณ์จักรวรรดินิยมและเศรษฐกิจตลาดเสรีที่โลกตะวันตกประพฤติดำเนินปฏิบัติต่อโลกนอกตะวันตก รวมถึงสังคมไทยอยู่ในทุกวันนี้ โครงการสิทธิชุมชนศึกษามีจุดมุ่งหมายไม่ใช่เพื่อต่อต้านหรือปฏิเสธความรู้จากโลกตะวันตก หากแต่เพื่อฟื้นฟูบูรณะวัฒนธรรมความรู้ประเพณีให้เข้าสู่กระแสการเรียนรู้ของสังคมยุคใหม่ แทนที่จะปล่อยให้ไปไปตามกระแสของวัฒนธรรมแสวงอำนาจจากภายนอก ซึ่งกำลังระบอบอยู่ในแวดวงชนชั้นนำไทยในปัจจุบัน

ประการที่สี่ ว่าด้วยความหมายความเข้าใจเรื่อง “ความมั่นคง” ซึ่งเคยมุ่งเน้นหนักกันในแง่ของบูรณภาพแห่งดินแดนและการรวมศูนย์อำนาจส่วนกลางนั้น คงพอเป็นที่เข้าใจกันได้ในยุคสมัยของการก่อตั้งรัฐประชาชาติไทยและภัยคุกคามจากภายนอกโดยรอบเมื่อร้อยกว่าปีที่แล้ว ในสถานการณ์เช่นนั้น บูรณภาพและ “ความมั่นคงแห่งรัฐ” อาจถือว่ามีสำคัญสูงสุด สิทธิเสียงของมวลประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในท้องถิ่นก็จะถูกจำกัดให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจสิทธิขาดของ

ส่วนกลางถึงขั้นกลายเป็นวัฒนธรรมทางการเมือง “ของชาติ” อย่างที่เห็นๆ กัน แต่ครั้งมาถึงยุคสมัยปัจจุบัน วัฒนธรรมอำนาจนิยมในภาพลักษณ์ของ “เศรษฐกิจเสรีนิยม” หรือแม้กระทั่ง “ประชาธิปไตย” มีเป้าหมายชัดเจนเพื่อการครอบครองทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพย์สินทางปัญญาชุมชนท้องถิ่น ประเด็นเรื่องความมั่นคง ก็เปลี่ยนรูปโฉมออกไปจาก “ความมั่นคงแห่งรัฐ” มาเป็นปัญหาความมั่นคงของชีวิตและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเรียกกันโดยรวมในที่นี้ว่า “ความมั่นคงของมนุษย์” สิทธิชุมชนนับเป็นสิทธิมนุษยชนมิติใหม่ที่จะพึงทำหน้าที่เป็นหลักประกันความมั่นคงมนุษย์ที่ว่านี้

และประการที่ห้า ว่าด้วยเศรษฐกิจชุมชน อันเป็นจุดมุ่งหมายปลายทางระยะยาวจากกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ เป็นการเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองระดับชุมชนและเครือข่ายชุมชนระดับรากหญ้า เพื่อถ่วงดุลอำนาจ “เศรษฐกิจตลาดเสรี” และศูนย์อำนาจรัฐ ซึ่งในที่สุดเป็นการแผ้วทางไปสู่พัฒนาการเปลี่ยนแปลงโดยสันติวิธีบนพื้นฐานของหลักการสิทธิมนุษยชน แทนที่วัฒนธรรมอำนาจนิยม ซึ่งครอบงำโครงสร้างสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจการเมืองอยู่ในปัจจุบัน และในขณะเดียวกัน เพื่อเป็นการปกป้องรักษาฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพอันเป็นต้นทุนทางธรรมชาติของโลก

กระบวนการดำเนินงาน

สถานการณ์

จริงๆ แล้ว โครงการสิทธิชุมชนศึกษาไม่ได้เริ่มจากศูนย์ หากแต่ได้มีการเรียนรู้และเป็นที่รับรู้กันในแวดวงนักพัฒนาภาคเอกชน และนักวิชาการส่วนภูมิภาคในช่วงสองสามทศวรรษที่แล้ว มา เข้าใจว่าเริ่มกันตั้งแต่ขบวนการเกษตรธรรมชาติ เพื่อเป็นทางเลือกจากเกษตรเคมีสมัยใหม่ ซึ่งเป็นเครื่องบั่นทอนทำลายทั้งดิน น้ำ อากาศ และธรรมชาติแวดล้อม รวมทั้งมวลเกษตรกรก็ต้องตกอยู่ ภายใต้อุ้งอำนาจการชี้นำของภาครัฐกิจทั้งไทยและเทศ ในช่วงเวลาใกล้ๆ กัน ก็เริ่มมีการกล่าวขวัญกันถึงเรื่องของ “ป่าชุมชน” กว้างขวางขึ้น จนถึงขั้นประสานร่วมมือดำเนินงานวิจัยกัน และในที่สุดได้รับการรับรองสถานะเป็นสิทธิ ทั้งในรัฐธรรมนูญฉบับปี ๒๕๔๐ และฉบับ ๒๕๕๐ หากแต่ยังคงจำกัดให้เป็นเพียงสิทธิส่วนบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน” แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางความคิดของโลกตะวันตกที่จำกัดความหมายของสิทธิมนุษยชนไว้เฉพาะในเรื่องของปัจเจกบุคคลดังกล่าวข้างต้น แล้วก็ยังจำกัดสิทธิในทรัพยากรท้องถิ่นให้เป็นเพียง “มีส่วนร่วม” เท่านั้น ในการจัดการการบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมรวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล และยั่งยืน

ในประเด็นเรื่องสิทธิของ “บุคคลซึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชน” ภายใต้รัฐธรรมนูญไทยดังกล่าวนี้ เพื่อประกอบความเข้าใจถึงหลักการและเป้าหมายการวางแผนดำเนินงานวิจัย “โครงการสิทธิชุมชน

ศึกษา” เห็นสมควรนำเอาข้อบัญญัติส่วนหนึ่งของ “ปฏิญญา ว่าด้วยสิทธิชุมชนพื้นเมือง (Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)” แห่งสหประชาชาติมาอ้างเทียบเคียงไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

มาตรา

๒๖

๑. บรรดาชนพื้นเมืองมีสิทธิในผืนแผ่นดิน ดินแดนและทรัพยากร ซึ่งตนโดยประเพณีเป็นเจ้าของ ครอบครองหรือจะใช้ประโยชน์ หรือได้มาโดยวิธีอื่น
๒. บรรดาชนพื้นเมืองมีสิทธิเป็นเจ้าของ ใช้ประโยชน์ พัฒนา และควบคุมผืนแผ่นดิน ดินแดน และทรัพยากรซึ่งตนเป็นเจ้าของ โดยเหตุผลเกี่ยวกับความเป็นเจ้าของโดยประเพณี หรือครอบครอง หรือใช้ประโยชน์โดย ประเพณี รวมทั้งที่ได้มาโดยวิธีอื่น
๓. รัฐจะต้องให้การรับรองและคุ้มครองผืนแผ่นดิน ดินแดน และทรัพยากรเหล่านี้ การรับรองเช่นนั้น จะต้องปฏิบัติด้วยความเคารพต่อธรรมเนียมประเพณี และระบบการถือครองผืนดินของบรรดาชนพื้นเมืองที่เกี่ยวข้อง

“ปฏิญญา” ฉบับนี้ เพิ่งจะได้รับสัตยาบันจากสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติเมื่อเร็วๆ มานี้เอง หลังจากที่กลุ่มสิทธิมนุษยชนละตินอเมริกาได้เพียรพยายามผลักดันมาเป็นเวลากว่าสิบปี “โครงการสิทธิชุมชนศึกษา” อาจถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในกระแสสิทธิมนุษยชนร่วมสมัยที่กำลังแผ่ขยายตัวกว้างขวางออกไปโดยลำดับ ในยุคที่กระแสโลกาภิวัตน์ “เศรษฐกิจตลาดเสรี” กำลังปฏิบัติการไล่ล่าแหล่งทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งภูมิปัญญาหรือทรัพย์สินทางปัญญาท้องถิ่นทั่วโลก

สถานการณ์ที่เป็นอยู่แสดงให้เห็นว่า เรื่องของสิทธิชุมชนฐานทรัพยากรท้องถิ่น กำลังเป็นกระแสสากล แต่ก็แน่นอน พัฒนาการความเป็นไปของสิทธิมนุษยชนนั้น แม้อาจจะเรียนรู้ซึ่งกันและกันได้ ทว่า ในที่สุดแล้ว ย่อมขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยเงื่อนไขของแต่ละบริบทสังคมการเมืองและวัฒนธรรม โครงการสิทธิชุมชนศึกษา เป็นความพยายามส่วนหนึ่งเพื่อสร้างเสริมพัฒนาวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนและขีดความสามารถในส่วนของชุมชนฐานทรัพยากรท้องถิ่นให้ทัดเทียมกับภาคส่วนอื่นๆ ของสังคมการเมืองไทยในยุคของกระแสการเปลี่ยนแปลงที่นับวันเร่งแต่จะก่อช่องว่างความลึกลับขัดแย้งรุนแรงและความสูญเสียยิ่งๆ ขึ้นไปเป็นทวีคูณ

แผนเตรียมงาน

โดยเจตนารมณ์และเป้าหมายเพื่อพัฒนาการสิทธิชุมชนในสถานการณ์สากลดังที่กล่าวมา โครงการสิทธิชุมชนศึกษา เริ่มต้นด้วยการตั้งโจทย์วิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสริมสร้างหลักคิดและแนวทางพัฒนาขีดความสามารถวิเคราะห์ปัญหา ซึ่งแต่เดิมจำกัดอยู่ในขอบข่ายของเรื่องราวชีวิตความเป็นอยู่ภายในชุมชน รวมถึงวัฒนธรรมประเพณีการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันและประเพณีปฏิบัติต่อธรรมชาติแวดล้อม แต่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์เศรษฐกิจเสรีกับระบบรวมศูนย์อำนาจในสังคมการเมืองไทย ซึ่งกำลังคุกคามทำลายบูรณภาพความมั่นคงในชีวิตทั้งคนและธรรมชาติ ประเด็นอยู่ที่ว่า จะพัฒนากระบวนการเรียนรู้กันอย่างไร ที่เอื้ออำนวยต่อการเปิดโลกทัศน์ให้ชุมชนท้องถิ่นทั้งหลายได้ตระหนักเห็นถึงอัตลักษณ์ความเป็นตัวตนของตนเองในฐานะเป็นสิทธิอำนาจภาคส่วนหนึ่งในโครงสร้างสัมพันธ์ภาพเชิงอำนาจของสังคมการเมืองโดยรวม

ทั้งนี้ โดยเป็นที่เชื่อว่า ในระยะยาว การเรียนรู้และโลกทัศน์ที่กว้างขึ้นนี้ จะเป็นเครื่องหล่อหลอมจินตนาการและความเคลื่อนไหวทางสังคมการเมืองอย่างเป็นระบบ นำไปสู่พัฒนาการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างดุลอำนาจ อันเป็นเงื่อนไขจำเป็นสำหรับพัฒนาการทางเศรษฐกิจสังคมที่เสรีเป็นธรรมโดยแท้จริง หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นวิถีทางเลือกออกไปจากวิถีทางของอำนาจนิยมและการขัดแย้งรุนแรงและบั่นทอนทำลายที่กำลังเป็นไปในทุกวันนี้

บนพื้นฐานของโจทย์วิจัยและแนวคิดดังกล่าว และทั้งเพื่อให้กระบวนการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการได้ตอบสนองความต้องการในชีวิตจริงกับสถานการณ์ที่เป็นจริง คณะผู้ประสานงานได้จัดเตรียมการดำเนินงานเบื้องต้น ๓ ประการหลักๆ คือ

- (๑) การกำหนดตัวผู้ประสานงานนักพัฒนาและกลุ่มอาสาสมัครนักวิจัยชาวบ้านร่วมกันระดมความคิด และประสบการณ์ในการกำหนดพื้นที่วิจัยและกรณีศึกษา
- (๒) การจัดทำแผนที่แสดงภาพที่ตั้งฐานทรัพยากรท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมายต่างๆ ของแต่ละภูมิภาค และ
- (๓) การวางแนวชุดข้อมูลความรู้และการเรียนรู้ถึงสมมุติฐานที่มาของปัญหาต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนฐานทรัพยากรทั้งหลาย

ในการวางแผนเตรียมงานวิจัยเชิงการพัฒนา ซึ่งเรียกขานกันติดปากว่า “วิจัยชาวบ้าน” ที่ว่านี่ เป็นที่ตระหนักดีอยู่ว่า มิใช่เป็นเรื่องใหม่เสียทีเดียวสำหรับชาวบ้านชุมชนท้องถิ่นเอง อย่างน้อยในช่วง ๒๐ ปีหลัง ก็ได้ปรากฏการณ์ตื่นตัวเรียกร้องและเรียนรู้แพร่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว จนถึงจุดที่มีการพยายามทำงาน “วิจัยของชาวบ้าน โดยชาวบ้าน และเพื่อชาวบ้าน” อย่างเช่นในกรณีขบวนการประท้วงต่อต้านเขื่อนปากมูน ผลิตรกระแสไฟฟ้า ที่จังหวัดอุบลราชธานี อันเป็นที่รู้เห็นกันโดยทั่วไป โครงการสิทธิชุมชนศึกษาถือได้ว่าเป็นความพยายามสานต่อ “วิจัยชาวบ้าน” อย่าง

เป็นระบบขึ้น กล่าวคือ โดยหลักการ แขนงนำในกระบวนการศึกษาวิจัยและเรียนรู้มุ่งยึดถือเอากลุ่มอาสาสมัครชาวบ้านเป็นหลัก สำหรับกลุ่มผู้ประสานงานในพื้นที่ก็มีใช้อื่นไกล หากล้วนเป็นนักอาสาพัฒนา ซึ่งมาจากคนในพื้นที่และดำเนินวิถีชีวิตร่วมคิดร่วมทำเกี่ยวกับปัญหาของชุมชนชาวบ้านอยู่เป็นพื้นฐาน จนอาจถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน จากนั้น ก็เป็นเรื่องของผู้ประสานงานในพื้นที่กับผู้ประสานงานกลางที่จะได้ร่วมกันดำเนินงานศึกษาวิจัยชาวบ้านให้ได้เป็นไปตามเจตนารมณ์และแผนที่กำหนด รวมทั้ง ร่วมกันระดมความคิดประเมินการทำงานและสถานการณ์

เป้าหมายอันดับแรกของความพยายามระดมกำลังความคิดและประสบการณ์ ก็คือ การร่วมกันคัดเลือก และกำหนดพื้นที่กรณีศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนา ภารกิจเตรียมการเบื้องต้นนี้ต่างจากโครงการวิจัยโดยทั่วไป ซึ่งผู้วิจัยเป็นผู้กำหนดเอาตามเหตุผลความสนใจทางวิชาการของผู้วิจัยเองเป็นหลักใหญ่ ซึ่งก็มีใช้เป็นเรื่องผิดแปลกอะไร เพียงแต่ว่า ในฐานะที่ทำหน้าที่เป็นงานวิจัย “ของชาวบ้าน โดยชาวบ้าน และเพื่อชาวบ้าน” โครงการสิทธิชุมชนศึกษา จึงมุ่งให้คุณค่าความสำคัญอยู่ที่กลุ่มสามัญชนชาวบ้านเป็นสำคัญ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น จะเป็นผลตามที่ตั้งใจไว้หรือไม่ มากน้อยเพียงใดในทางปฏิบัติจริง ก็เป็นเรื่องที่จะต้องคิดอ่านแก้ไขปรับปรุงกันต่อไป ในกรณีของโครงการสิทธิชุมชนศึกษาได้ให้ความจริงจังโดยตรงกับเรื่องนี้ และด้วยเหตุนี้ จึงใช้เวลาแรมปีเพื่อการนี้โดยเฉพาะ เพราะในที่สุดแล้ว เป้าหมายระยะยาวของ “วิจัยชาวบ้าน” ก็คือ สิทธิและขีดความสามารถในการพึ่งตนเองและพัฒนาตนเอง อันเป็นพื้นฐานจำเป็นต่อพัฒนาการเศรษฐกิจการเมืองทางเลือกดังกล่าวข้างต้น

ยกเว้นภาคตะวันออก ซึ่งมีอุปสรรคไม่อาจร่วมโครงการฯ ได้ในขั้นนี้ ความพยายามประสานร่วมกัน ระดมความคิดและประสบการณ์ก็ได้บรรลุผลกำหนดพื้นที่ศึกษาวิจัย ๓ ภูมิภาคเหนือ อีสาน และใต้ พร้อมด้วย ๑๑ กรณีศึกษารอบคอบกลุ่มน้ำ และป่าชุมชนในหลายๆ อำเภอและจังหวัด ถือได้ว่าเพียงพอสำหรับการดำเนินโครงการนำร่องในเรื่องของสิทธิชุมชนศึกษา กล่าวคือเพียงพอที่จะให้ภาพความเข้าใจถึงปมปัญหาต่างๆ อย่างรอบด้านพอสมควร ตลอดจนแนวทางการพัฒนานโยบายสาธารณะที่สะท้อนออกมาจากชุมชนและมวลประชาชนระดับรากหญ้าอย่างแท้จริง

สู่กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม

ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในตอนต้นแล้วว่า สิทธิชุมชนภายใต้รัฐธรรมนูญไทยทั้งฉบับปี ๒๕๔๐ และ ๒๕๕๐ ยังคงกำหนดให้เป็นเพียงเรื่องของปัจเจกบุคคล ซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ยังไม่ไปไกลถึงขั้นเป็น “สิทธิร่วม” (Collective rights) หรือ “สิทธิกลุ่ม” (Group rights) เหนือฐานทรัพยากรท้องถิ่น อย่างเช่นที่รับรองไว้ในปฏิญญาว่าด้วยสิทธิชนพื้นเมือง “ของสมัชชาใหญ่ สหประชาชาติ ที่เป็นเช่นนี้ในแง่หนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า เป็นเครื่องสะท้อนถึงพัฒนาการทางความคิดอันจำกัดในบริบทของสังคมการเมืองไทย แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น จากประสบการณ์ที่ผ่านมาในชีวิตจริงเป็นเครื่องยืนยัน

ให้เห็นว่า บทบัญญัติว่าด้วยสิทธิเสรีภาพทั้งหลายตามรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของสิทธิชุมชน ล้วนแล้วแต่ปราศจากผลบังคับใช้แทบทั้งสิ้น ด้วยเหตุที่สถาบันรัฐและชนชั้นนำ ยังคงยึดติดอยู่กับวัฒนธรรมอำนาจนิยมเดิมๆ ในขณะที่เดียวกัน มวลชน และชุมชนรากหญ้าอ่อนแอเกินกว่าที่จะเป็นพลังสังคม ให้สิทธิและเสรีภาพของตนได้รับการเคารพส่งเสริมและคุ้มครองอย่างจริงจัง ปมปัญหาความไร้สัมฤทธิ์ผลของสิทธิตามรัฐธรรมนูญเช่นนี้ ทำให้ต้องตั้งคำถามไปถึงสถานะความศักดิ์สิทธิ์ของหลักนิติธรรม และระบบกฎหมายของประเทศโดยรวมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และนั่นหมายถึงผลกระทบต่อสถานะความชอบธรรมของอำนาจรัฐในปัจจุบัน ด้วยเหตุที่ไม่อาจจัดการกับปัญหาพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างเป็นธรรมและโดยสันติ

ความจริงแล้ว ในช่วงหลายปีมานี้ ก็ได้มีการกล่าวขวัญมากขึ้นถึงคุณค่าความสำคัญของชุมชนท้องถิ่นในพัฒนาการความเป็นไปของบ้านเมืองยุคปัจจุบัน ทั้งในแวดวงนักพัฒนาและวงการศึกษาวิจัย อย่างที่พูดกันติดปากถึง “ชุมชนเข้มแข็ง” แต่ก็ยังคงจำกัดอยู่ที่เรื่องของศักยภาพตัวบุคคลผู้นำทางปัญญาความคิดของแต่ละชุมชนๆ ไป ซึ่งก็เป็นเหตุเป็นผลอยู่ในตัวเองและสอดคล้องกับกระแสความเคลื่อนไหวของชุมชนต่างๆ หลากหลายในขณะนี้ เพียงแต่ว่ายังไม่ได้มองไปถึงประเด็นปัญหาระดับพัฒนาการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง รวมถึงปัญหาการสร้างเอกภาพภายในชุมชนและเครือข่ายชุมชน ซึ่งโครงการชุมชนศึกษาถือว่า เป็นโจทย์ที่มีความสำคัญจำเป็นยิ่งยวดในอันที่จะต้องคลี่คลายหาคำตอบต่อวิกฤตคุกคามภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ “เศรษฐกิจตลาดเสรี” ดังกล่าวข้างต้น พัฒนาการสิทธิชุมชนตามนัยของ “ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิชนพื้นเมือง” ที่อ้างถึงเปรียบเสมือนตัวชี้้นำพัฒนาการก้าวหน้าสู่มาตรฐานโลกไปอีกระดับหนึ่ง ทำนองเดียวกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนเมื่อกว่าหกสิบปีมาแล้ว

ในสถานการณ์วิกฤตเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองโลกยุคปัจจุบัน หลักคิดหลักปฏิบัติเรื่อง “ชุมชนเข้มแข็ง” ยังจำเป็นต้องคิดอ่านกันให้กว้างไกลออกไป ไม่ใช่เพียงในเชิงตั้งรับเพื่อปกป้องคุ้มครองสิทธิของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นชนบทเท่านั้น หากแต่ จำเป็นต้องเป็นไปในเชิงรุก เพื่อยกระดับขีดความสามารถของ “ชุมชนฐานทรัพยากรท้องถิ่น” อันประกอบเป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคป่าเขตร้อนของโลก ให้ได้เป็นพลังถ่วงดุลกระแสเศรษฐกิจตลาดเสรี” และในขณะเดียวกัน เปิดโอกาสช่องทางให้เศรษฐกิจการเมืองโลกได้พัฒนาไปสู่เศรษฐกิจการเมืองทางเลือกในระยะยาว

โครงการชุมชนศึกษานับเป็นความพยายามส่วนหนึ่งที่จะตอบโจทย์ข้อนี้ ซึ่งต้องยอมรับว่าเป็นเรื่องยิ่งใหญ่เกินกว่างานศึกษาวิจัยใดๆ แต่อย่างน้อยก็เป็นการจุดประกายเริ่มต้น ทั้งนี้ โดยตั้งเป้าหมายและแนวทางปฏิบัติการเบื้องต้นไว้พอประกอบเป็นทิศทางและกระบวนการปฏิบัติที่จะพึงเป็นไปต่อไป ดังนี้:

(๑) เสริมสร้างและพัฒนากำลังคนเข้าร่วมโครงการฯ เพื่อสานต่อภารกิจและตั้งเพื่อขยายผลการเรียนรู้ออกไปสู่วงกว้างในวิถีชีวิตของชุมชน เป็นทำนองที่พูดกันเป็นวงวิชาการว่า “กระบวนการปลูกฝังทางสังคม” (Sociatization) หรือที่ใคร่เรียกในที่นี้ว่า “กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม” ซึ่งมีนัยเชิงปรัชญาปฏิบัติระบบและกระบวนการศึกษาเพื่อกลุ่มคนที่ถูกกดขี่

(๒) การเรียนรู้จักตนเอง ซึ่งอาจฟังดูขี้ดๆ จากความเป็นจริงที่ว่าแต่ละชุมชนท้องถิ่นต่างก็มี “ผู้รู้” ในแทบทุกแขนงของวิถีดำรงชีวิต แล้วหลายๆ ชุมชนก็เป็นที่ยอมรับนับถือกันในฐานะ “ปราชญ์ชาวบ้าน” ทั้งหมดเหล่านี้เป็นเรื่องที่ไม่อาจปฏิเสธหรือมองข้ามกัน ตรงกันข้าม “ผู้รู้” และ “ความรู้” ที่ว่านี้ เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องสงวนรักษาไว้ และพัฒนาให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปโดยลำดับ เพียงแต่ว่า ในสถานการณ์โลกปัจจุบันอันจำเป็นต้องระดมกำลังคนทุกเพศทุกวัย และทุกแขนงวิชาชีพให้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชนอย่างเป็นองค์รวมและเป็นประชาธิปไตยขึ้น ความรู้เรื่องภายในสังคมของตนเองอย่างเป็นองค์รวมก็เป็นสิ่งจำเป็น นอกเหนือไปจากภูมิปัญญาความรู้และอัตลักษณ์ประเพณีของชุมชนท้องถิ่น

(๓) การสร้างชุดความรู้และเรียนรู้ร่วมกันถึงประเด็นปัญหาต่างๆ อย่างรอบด้านที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและความมั่นคงของชุมชนและบูรณาภาพของฐานทรัพยากรอันทรงค่าเสมือนต้นทุนชีวิตของคนทั้งโลก บนพื้นฐานของความตระหนักรู้ถึงปัญหาร่วมกันอย่างเป็นรูปธรรมนี้เอง ที่จะเป็นเครื่องกระตุ้นให้ได้มีการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อแสวงหาคำตอบและแนวทางมาตรการแก้ไขจัดปัดเป่าปัญหา รวมทั้งทางเลือกบนพื้นฐานของความรู้และการเรียนรู้โดยอิสระของตนเอง

(๔) การสร้างเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นทั้งหลาย ทั้งที่ตั้งอยู่กับฐานทรัพยากรธรรมชาติเดียวกัน และอาณาบริเวณอื่นๆ เพราะในที่สุดแล้ว ภัยคุกคามและการสูญเสียทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นและทั้งที่กำลังจะอุบัติขึ้น ล้วนแล้วแต่มีสมมูลฐานที่มาจากแหล่งลัทธิอุดมการณ์และศูนย์อำนาจอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งนับวันจะยิ่งขยายทวีความต้องการครอบครองครอบงำและช่วงชิงฉกฉวยขึ้นไปเรื่อยๆ โดยไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่ประจักษ์เห็นกันอยู่ในทุกวันนี้

(๕) การพัฒนาความรู้และขีดความสามารถในการตัดสินใจและกำหนดนโยบายสาธารณะของชุมชนหรือเครือข่ายชุมชนท้องถิ่น ซึ่งภายใต้ระบบโครงสร้างและการจัดตั้งอำนาจรัฐตามที่เป็นมา และเป็นอยู่เป็นสิ่งที่ตัดสินใจและกำหนดปัญหาจากเบื้องบนเป็นหลัก แล้วในขณะเดียวกัน อำนาจรัฐในสังคมนครเมืองไทยก็โน้มเอียงที่จะสนองรับใช้ความต้องการของอำนาจภายนอกเป็นสำคัญ ภายใต้กระแสเศรษฐกิจตลาดเสรีปัจจุบัน ขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่นรากหญ้าในการตัดสินใจกำหนดนโยบายสาธารณะจึงนับเป็นกระบวนการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทยให้ได้พัฒนาก้าวหน้าออกไปสู่การปกครอง “ของประชาชน โดย

ประชาชน และเพื่อประชาชน” โดยแท้จริง แทนที่จะย่ำเท้าจ้ำเจอยู่กับประชาธิปไตยรวมศูนย์อำนาจอย่างเช่นที่เป็นอยู่

ประเด็นปัญหาและการเรียนรู้ปฏิบัติที่กล่าวมานี้ ต่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นกระบวนการพัฒนาการอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ครั้งเมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตจริงของชุมชนฐานทรัพยากร ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายกันออกไป ก็จะต้องปรับไปตามสภาพเนื้อหาของแต่ละพื้นที่และโดยคนของพื้นที่ ในขณะที่เดียวกันกับที่ยังคงยึดถือเป้าหมายและหลักการพัฒนาร่วมกัน ในฐานะที่ต่างก็ตกอยู่ภายใต้สถานการณ์วิกฤตเชิงโครงสร้าง รวมถึงจุดหมายปลายทางของการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงร่วมกัน นั่นก็คือ พัฒนาการสู่ความเป็นเอกภาพในท่ามกลางความแตกต่างหลากหลาย อันเป็นธรรมชาติของสังคมภูมิภาคป่าเขตร้อนและความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งแสดงให้เห็นจาก ๑๑ พื้นที่กรณีศึกษา ๓ ภูมิภาคภายใต้โครงการสิทธิชุมชนศึกษา

ทั้งหมดที่กล่าวมาประกอบกันเป็นชุดความรู้หรือองค์ความรู้ที่จะนำมาเข้าสู่เวทีเสวนาระดมความคิดเห็น ทำความเข้าใจกับประเด็นปัญหาของพื้นที่กรณีศึกษาต่างๆ อันเกิดแต่แผนนโยบายและโครงการหรือมาตรการต่างๆ ของรัฐ อย่างเช่น กรณีโครงการเหมืองลิกไนต์ ลุ่มน้ำแม่แตง ตอนบน โครงการชลประทานผืนน้ำให้โรงงานอุตสาหกรรม ลุ่มน้ำแม่แตงตอนล่างในภาคเหนือ หรือว่าโครงการส่งเสริมปลูกพืชพาณิชย์ลุ่มน้ำชี และลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ในภาคอีสาน หรืออย่างเช่น กรณีโครงการเขื่อนกั้นน้ำเค็มในแผนพัฒนาลุ่มทะเลสาบสงขลา แผนพัฒนาเกษตรกรรม โดยยกเลิกการปลูกพันธุ์ข้าวพื้นเมืองลุ่มน้ำปากพนัง ในภาคใต้ เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งอาจดูเป็นปัญหาเดือดร้อนยุ่งยากเฉพาะหน้าที่จะต้องคลี่คลายและขจัดให้หมดสิ้นไป แต่ตามความเป็นจริงแล้ว เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องไปถึงต้นตอของโครงสร้างอำนาจในสังคม และความสำคัญจำเป็นต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงดังที่กล่าวถึงไว้ข้างต้น

ดังนั้น ควบคู่ไปด้วยกันกับการศึกษาแลกเปลี่ยนประสบการณ์กรณีปัญหาต่างๆ สิ่งที่มาในกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมก็คือ การร่วมคิดร่วมทำกันในขั้นตอนของการตัดสินใจกำหนดนโยบายสาธารณะ ซึ่งตามที่เป็นมาโดยตลอดเป็นเรื่องกำหนดลงมาจากศูนย์อำนาจเบื้องบนอันเป็นสมมุติฐานที่ไปที่มาของปัญหาวิกฤตทั้งหลายทั้งปวงที่สังคมไทยโดยรวมต้องประสบกันอยู่ในทุกวันนี้ แม้ว่า ตามรัฐธรรมนูญและบทกฎหมายแล้ว บรรดานโยบายและโครงการ “การพัฒนา” ต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่จะต้องผ่านกระบวนการเปิดโอกาสให้สาธารณะชนได้มีส่วนร่วมรู้เห็นและให้ความยินยอมเห็นชอบ รวมทั้งการประเมินผลกระทบทั้งทางด้านสังคมและธรรมชาติแวดล้อม หากแต่ปราศจากผลบังคับในทางปฏิบัติ ดังเป็นที่ทราบๆ กัน

เพื่อให้บรรลุผลการพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการตัดสินใจกำหนดนโยบายสาธารณะ โครงการสิทธิชุมชนศึกษาก็ได้จัดให้เปิดเวทีเสวนาระดมความคิดเห็นและ

ประสบการณ์ในระดับต่างๆ โดยเริ่มกันตั้งแต่ระดับรากหญ้าภายในแวดวงของแต่ละพื้นที่ กรณีศึกษา จากนั้น จึงนำผลการเรียนรู้เข้าร่วมพิจารณาที่แลกเปลี่ยนกันในระดับระหว่างพื้นที่ กรณีศึกษาต่างๆ หลากหลายภายในของแต่ละภูมิภาค เหนือ อีสาน และใต้ แล้วจนในที่สุดขึ้นไปถึง ระดับระหว่างภูมิภาคต่างๆ ระดับประเทศโดยรวม ความจริงแล้ว เรื่องก็ไม่ได้จบเพียงแค่นั้น เนื่องจากปัญหาสิทธิชุมชนโดยรากฐานเป็นปัญหามานานาชาติและวิกฤตระดับโลก ดังที่กล่าวมาแล้ว โดยตลอด แต่ในขอบข่ายของโครงการสิทธิชุมชนนี้ อย่างน้อยก็อาจกล่าวได้ว่าเท่ากับเป็นการปู พื้นฐานการเรียนรู้และจินตนาการรองรับกระแสการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงจากฐานล่างในระยะยาว ทั้งหมดประกอบเป็น “กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม” ตามวิถีทางเพื่อการปลดปล่อยสู่อิสรภาพในหมู่ มวลชนและชุมชนรากหญ้าอันเป็นจุดหมายปลายทางของพัฒนาการสิทธิมนุษยชนหลังยุคสมัยใหม่ ซึ่งยึดมั่นถือมั่นมุ่งแต่พลอำนาจเป็นใหญ่ในรอบศตวรรษที่ผ่านมา

สรุป

/

มองไปข้างหน้า

เรื่องของสิทธิชุมชนท้องถิ่นคงเป็นไปทำนองเดียวกันกับสิทธิมนุษยชนด้านอื่นๆ กล่าวคือ เป็นผลของกระบวนการต่อสู้ของชนกลุ่มต่างๆ ในสังคม ซึ่งเมื่อพิจารณาให้ลึกกลงไปแล้ว ล้วนมีความสับสนเนื่องเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน การทำความเข้าใจในความเป็นจริงข้อนี้ อาจช่วยให้เรื่องราวเกี่ยวกับพัฒนาการสิทธิชุมชนเป็นที่ชัดเจนขึ้นไม่มากนักน้อย หรืออย่างน้อยที่สุด ช่วยให้ได้มองเห็น ถึงที่มาและที่ไปของหลักคิดและแนวปฏิบัติสิทธิชุมชนที่จะพึงเป็น ไม่ใช่ในความหมายที่แยกตัว ออกไปโดยลำพังเป็นเอกเทศ หากแต่ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในบริบทของประวัติศาสตร์กระบวนการ พัฒนาการสิทธิมนุษยชนโดยรวม หลังจากโลกย่างเข้าสู่ยุคสมัยใหม่เป็นอิสระจากระบอบสังคมนิยม ยุคกลาง ซึ่งอาจมองได้คร่าวๆ ดังนี้

- ช่วงสิทธิเสรีภาพของชนชั้นกลางนายทุน ซึ่งหลังปฏิวัติอุตสาหกรรม ได้แปลงหลัก อุดมการณ์เสรีนิยม กลับกลายเป็นลัทธิเศรษฐกิจตลาดเสรีแผ่ขยายอำนาจล่าอาณานิคมออกไป ทั่วโลก
- ช่วงสิทธิสวัสดิการของชนชั้นแรงงานในสถานการณ์ขูดรีดแรงงานภายใต้ระบอบทุน อุตสาหกรรมนิยม และ
- ช่วงสิทธิชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคป่าเขตร้อนของโลก ในสถานการณ์คุกคามช่วงชิง ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพย์สินทางปัญญา ภายใต้ระบอบทุนอุตสาหกรรม นิยม และลัทธิเศรษฐกิจตลาดเสรี

พิจารณาในเชิงพัฒนาการสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์เช่นนี้แล้ว ปรากฏการณ์สิทธิชุมชน ท้องถิ่น จึงสื่อความหมายเท่ากับเป็นขบวนการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงให้หลักการและแนวประพฤ

ปฏิบัติสิทธิมนุษยชนได้หวนกลับไปค้นคืนสู่จิตวิญญาณและวัฒนธรรมเสรีนิยมดั้งเดิม ที่เคยมีบทบาทสำคัญในการปลดปล่อยสู่อิสรภาพของมวลมนุษยชาติจากอำนาจผลการภายใต้ระบอบเก่า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมกดขี่บังคับให้เป็นหนึ่งเดียว (Monoculture) ภายใต้ลัทธิเศรษฐกิจตลาดเสรี ให้กลับคืนสู่วัฒนธรรมแบบเปิดให้สำหรับความแตกต่างหลากหลาย อันเป็นธรรมชาติของมวลมนุษยชาติ เพราะผลที่สุดแล้ว เรื่องของสิทธิมนุษยชนโดยสาระก็คือ การเคารพสิทธิเสรีภาพของกันและกันเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมนั่นเอง

โดยนัยของพัฒนาการสิทธิมนุษยชนดังกล่าวนี้เอง หลักคิดโครงการสิทธิชุมชนศึกษา จึงมุ่งผลให้เป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมในระดับหนึ่ง อย่างน้อยก็เป็นการวางพื้นฐานการรับรู้ทำความเข้าใจเบื้องต้น สำหรับตั้งเป็นโจทย์ที่จะร่วมคิดร่วมปฏิบัติกันต่อไป ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงความแตกต่างหลากหลายในชีวิตโลกของชุมชนท้องถิ่น ในภารกิจงานวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนานี้ เป็นที่ตระหนักกันดีว่า ไม่อาจนำเสนอโจทย์สำเร็จรูปใดๆ ที่จะป็นเครื่องชี้นำปฏิบัติการอย่างสัมฤทธิ์ผลเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้ว่าจะอยู่ในสภาวะการณ์ปัญหาและกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมร่วมกันโดยพื้นฐาน ทั้งนี้ ด้วยเหตุผลตามความเป็นจริงที่ว่า ชุมชนฐานทรัพยากรท้องถิ่นแต่ละภาคส่วนและแต่ละภูมิภาคมีประเด็นปัญหาเงื่อนไขและขีดความสามารถโอกาสในกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่แตกต่างลึกลับกันไป ความคาดหวังของโครงการสิทธิชุมชนศึกษา โดยหลักการอยู่ตรงที่ส่งเสริมให้เกิดเวทีระดมความคิด ความรู้ และประสบการณ์ในวงกว้างขึ้น รวมไปถึงผู้รู้ ผู้ทรงคุณวุฒิร่วมกันประเมินผล อย่างเช่นในขั้นตอนสรุปโครงการฯ จุดประสงค์ก็เพื่อเปิดโอกาสให้คณะวิจัยแต่ละพื้นที่กรณีศึกษาและแต่ละภูมิภาคได้พิเคราะห์ประเมิน เพื่อเรียนรู้สร้างโจทย์ปฏิบัติการของตนเองและด้วยตนเองในขั้นตอนต่อไปในระยะยาว

เสน่ห์ จามริก

10

มีนาคม

2551

